

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XII

NeŖir Heyeti — Editorial Board

HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ

HEATH W. LOWRY — İSMAIL ERÜNSAL

(BERT FRAGNER — KLAUS KREISER)

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XII

İstanbul - 1992

müracaat ederek mükemmel bir şekilde aydınlatmakta, tam bir Hac Tarihi'ni türlü yönleri ile okuyucuya sunmaktadır. Kendisini ve böyle bir yayımı programlayan ARTEMIS Yayınevi'ni bu bakımdan kutlamak lâzımdır.

Nejat Göyünç

Rita STRATKÖTTER, *Von Kairo nach Mekka. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Pilgerfahrt nach den Berichten des İbrahim Rif'at Bāsā: Mir'at al-Haramain*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1991, Islamkundliche Untersuchungen. Band 145, X-392 sahife.

İbrahim Rif'at Paşa 14. Ocak 1857'de Mısır'da Assiut şehrinde, babasının ölümünden iki ay sonra dünyaya gelir. Orada ilkokula devam eder, okumayı, yazmayı öğrenir, Kur'an-ı Kerim'i hıfz eder. Öndört yaşlarında iken bir akşam okul dönüşü şehrin zâdegânından Halil Sırrı Bey kendisini ayak-üstü imtihan eder, gencin hafızasına ve verdiği cevaplara hayran olur, aynı şehirdeki medrese-i emiriyye'ye onu kayd ettirir. Okulda öğrencilerden ders ücreti alınmadığı gibi, giyim ve iâşe de bedavadır. Üç yıl sonra da Kahire'de bir başka medreseye nakl eder. Orada da altı ay kadar okuduktan sonra, bazı çok iyi ve başarılı öğrencilerle birlikte medrese-i harbiye'ye seçilir. Üç yıl askerî eğitim ve binicilik öğrenir. Tahsilinin bitiminde de 3. Aralık 1876'da Hidiv İsmail Paşa tarafından kendisine mülâzım-ı sâni (teğmen) rütbesi verilir. 1. Nisan 1879'da Mısır'daki malî buhran ve bütçe kısıntıları sebebi ile 19. Ocak 1880'e kadar yedeğe alınır. Bu süreyi de Ezher'de dinî ilimler öğrenerek değerlendirir 1880 başlarında tekrar askerî hizmete döner. Mayıs 1883'te mülâzım-ı evvel (üstteğmen), 1884'te yüzbaşı, 1886'da binbaşı, 1899'da Hidiv Abbas'ın yaveri, Kasım 1900'da kaymakam (yarbay) olur, aynı sene sonlarında *mahmil* muhafızları reisliğine tayin edilir, 1901'de ilk hac seferini yapar. Ocak 1902'de miralay (albay) olur, aynı yıl Aralık ayında miraliva (tuğgeneral) tayin edilir, bu defa *emirü'l-hac* olarak Mekke ve Medine yolculuğuna çıkar. Böylece 1903, 1904 ve 1908'de üç defa *emirü'l-hac* görevini ifa etmiştir. Aslında Ekim 1902'de emekliye

de sevk olunmuştur. Biri mahmil muhafızları kumandanı, diğer üçü hac emiri olarak yaptığı dört hac ziyaretinin hatıralarını emekliliğinde kaleme almış, *Mir'ât al-Ḥaramain* adlı iki ciltlik eseri 1925'te Kahire'de basılmıştır. İbrahim Rif'at Paşa (Arapça'da *Başa*) 1935'te Kahire'de vefat eder. Rita STRATKÖTTER Freiburg am Breisgau Üniversitesi'nde bu eseri doktora tezi olarak hazırlamış, eserin ikinci cildinden, yukarıdaki kısaca verilen, hal tercümesini çıkartmış, Hac yolculuğundan seçilmiş görüntüler vermeye çalışmış, *Mir'ât al-Ḥaramain*'den bazı kısımları da Almanca'ya çevirerek bunların da izahını ve başka kaynaklarla mukayesesini yapmıştır. Kitabın ekler bölümünde para değerleri, yolculuk esnasında karşılaşılan bedevî arap kabileleri listesi, Cidde-Mekke, Mekke-Medine, Yanbu-Medine, Medine-al-Vech, Mısır ve Hicaz harita ve yol krokileri, ölçüler listesi, resimler, bibliyografya, dizin bulunmaktadır.

İbrahim Rif'at Paşa «emirü'l-hac» tayinini Hz. Peygamberin bir hadisine dayandırır : «Eğer üç kişi seyahat ediyorsanız, aranızdan birisini başkan tayin edin». İlk *emirü'l-hac* da Hicretin 9. yılında (M. 631) Hz. Ebubekir tayin edilmiştir. Ertesi sene Hz. Peygamber Veda Haccı'nda emirü'-hac'lığı bizzat kendisi yapmıştır. Onun vefatından sonra halifeler bazan bizzat kendileri hac emirliği yapmışlar, bazan da yerlerine birisini tayin etmişlerdir. Tabii bu Mekke'ye Medine'den gidildiği ilk hilâfet yıllarındaki tatbiktir. Mahallî emirler veya hükümdarlar da hac emirlerini kendileri seçmiş ve görevlendirmişlerdir. Memlûk Devleti zamanında Mısır'da bu gelenek devam ettirilmiş, Kahire'den ve Şam'dan ayrı ayrı resmî hac emirleri tayin edilmiş, bunlar hacı kabilelerine (kervanlara) rehberlik etmişlerdir. Kervanların ihtiyaçlarını, güvenliğini sağlamak da yine emirü'l-hac görevleri arasındadır. Bunlara Suriya FAROQHI de işaret etmekte idi. Suriye ve Mısır'ın Osmanlı idaresine geçmesinden sonra, Suriye'den Medine ve Mekke istikametinde giden kervanlara Şam Valileri 1866 tarihine kadar yöneticilik ve rehberlik yapmışlar, aynı tarihte valilik ve hac emirliği görevleri ayrılmıştır. 1915'e kadar belli bir aileden yüksek rütbeli bir subay hac emiri tayin edilmiştir. Bununla beraber, emirü'l-hac'lık İstanbul'dan gelen *surre*'nin emininin maiyyetinde bir memuriyet olmuş, *muhafizü'l-hac* adı verilmiştir. Kahire'de de 18. yüzyıl sonlarına kadar osmanlılar yerli beylerin en nüfuzlularından birisini hac emiri tayin etmişler, sonradan valiler, hidivler, en sö-

nunda da Mısır Kralı Hac emirlerini tayin etmişlerdir. Bu uygulama ancak 1924/25'te İbn Su'ûd'un Hicaz'ı ele geçirmesine kadar sürmüş, kervanlara silâhlı muhafızların eşlik etmesi ve mahmil yasaklanmıştır. 1954'ten sonra da Mısır'da Hac emirliği görevi kaldırılmış, yerine hacı kafilesi reisi anlamında *re'îs ba'sat el-hacc* tabiri kullanılmaya başlanmıştır.

İbrahim Rif'at Paşa emîrî'l-hac görevini 11. yüzyılın ünlü fakîhi Maverdî'nin *El-Ahkâmü's-sulîâniyye* adlı eserine göre, tanımlamaktadır: «Yolculuk esnasında ve konaklarda hacıların birbirlerini kaybetmemeleri için dikkatli olunması, zayıfların seyahate devamı için süratin ayarlanması, aradaki ihtilâfların halli, en elverişli yolun seçimi, su vs. temini, emniyetin sağlanması, kafilenin vaktinde Mekke'ye ulaşması» (s. 29-30).

Eserin en ilginç yönü üç defa emîrî'l-hac görevi ile Kahire'den Mekke'ye giden İbrahim R. Paşa'nın kendi izlenimlerini ayrı ayrı anlatması ve bunların özet halinde, başka kaynaklarla karşılaştırılmalı STRATKÖTTER tarafından okuyucuya sunulmasıdır. Meselâ 1904'te hac için Hicaz'a gelenlerin 100.000 kişi olduğu, bunların 30.000 deve kullandıkları, Mekke Şerifi'nin de sonlardan toplam 150.000 İngiliz lirası kazandığı anlaşılmaktadır (s. 110-111). Aynı yıl Cidde ile Mekke arasında bedeviler bir kervanı basarlar (4. Şubat 1904), pek çok kadın ve erkek öldürülür, kıymetli eşyaları yağma edilir; bunların arasında Mısırlılar ve Sudanlılar vardır (s. 177). 1905'te Hindistan'da Bhopal Melikesi hacca gider, 13 gün Mekke'de kalır, yalnız oturduğu ev için 3.000 İngiliz lirası kira öder (s. 198).

STRATKÖTTER *Mir'ât al-Haramain*'deki bir çok belgenin Almanca çevirisini de sunmakta, İbn Su'ûd tarafından hac ziyaretlerinin kolaylaştırılması için alınan önlemlere de değinmekte, ziyaretçi sayısının 2.000.000'a yükseldiğini, 1972'de 240.000 hacının uçağı tercih ettiğini de belirtmektedir. Bu güzel kitapla müellif bizlere kolay okunabilen, zengin bilgiler takdim etmektedir. Arapça metni okuyabilecekler bile yine STRATKÖTTER'den faydalanmak zorunda kalacaklardır, çünkü verdiği ilâve malûmat vazgeçilebilecek cinsten değildir.

Nejat Göyünç